

УДК. 378
В39

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА КАТЕГОРІЇ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

М.С. Вечірکو

У статті аналізуються зміст та структура професійного самовизначення, а саме: професійно-ціннісні орієнтації, професійно-педагогічна спрямованість, самовиховання та самоосвіта, педагогічна рефлексія та Я-концепція майбутнього вчителя-філолога.

Ключові слова: професійне самовизначення, структура, саморозвиток, самовдосконалення.

Актуальність проблеми професійного самовизначення обумовлюється потребою формування нового покоління фахівців, які мають не лише високу професійну компетентність, але й ідентифікуються з цінностями й нормами професійної діяльності, орієнтованими на творчу реалізацію та самовдосконалення у професії.

Структура поняття «професійне самовизначення» включає три, взаємопов'язані частини – самовизначення, вибір професії та рівень усвідомленості участі особистості у процесі професійного самовизначення.

У соціолого-педагогічному словнику за ред. В.В. Радула професійне самовизначення тлумачиться як «процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності. П.С. полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності й передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста» [21, с.202].

Необхідність осмислення поняття «професійне самовизначення» викликана тим, що у науковій літературі немає єдиного трактування цієї категорії. Нами визначені підходи до поняття професійного самовизначення: соціологічний, який характеризує професійне

самовизначення як результат входження у соціальні структури і сфери життя, тим самим підкреслюючи його завершеність і ретроспективність; психологічний – розглядає професійне самовизначення як процес прояву механізмів входження індивіда в будь-які структури, що говорить про продовження та перспективність. Останнє дозволяє розглядати самовизначення як процес і результат вибору особистістю власної позиції, мети і засобів самоздійснення у конкретних життєвих обставинах, основний механізм набуття і прояву людиною внутрішньої свободи; соціально-психологічний підхід характеризує професійне самовизначення як знаходження людиною місця у системі соціальних відносин, які складаються в різних видах діяльності, соціально-психологічний підхід розглядає особистість як суб'єкт соціальних відносин і взаємодій; педагогічний підхід дає можливість з'ясувати зміст і методи професійного самовизначення студента. Вивчення поняття «професійне самовизначення студента» з різних позицій дає найбільш повне розуміння професійного самовизначення як здатність до самостійної побудови свого життя.

Професійне самовизначення, а ми розглядаємо його на етапі здобування вищої освіти, на думку С.М. Чистякової, – це період входження у професійну діяльність, поглиблену підготовку до неї, формування досвіду життєдіяльності у трудовому колективі [11, с.5]. Ми розуміємо його як довготривалий, динамічний, цілісний процес входження у професію, результат вибору і проектування майбутньої професійної діяльності, у нашому випадку педагогічної, який відбувається в особливій соціальній групі – студентстві, значущою рисою якої є усвідомлене і активне ставлення до оволодіння майбутньою професією, до власної життєвої перспективи.

Визначаючи структуру і зміст професійного самовизначення, ми схилиємось до думки тих дослідників, які категорію самовизначення розглядають як невід'ємний компонент професійного становлення особистості, адже основними змістовними характеристиками професійного становлення фахівця, як зазначають Т.В. Кудрявцев, Л.М. Мітіна, М.С. Пряжніков є розвиток саморозуміння, Я-концепції професіонала, самовизначення [10, с.162]. Виходячи із цієї концепції, професійне самовизначення студентів філологічних спеціальностей в умовах педагогічного вузу ми розглядаємо як цілісну систему, яка має свою структуру і зміст.

Професійно-ціннісні орієнтації. Є.І. Головаха вважає, що «дослідження професійного самовизначення має здійснюватися обов'язково в контексті життєвої перспективи, важливим елементом якої є ціннісні орієнтири, життєві плани і мета» [8, с.25]. Вибір власного життєвого шляху багато у чому зумовлює система цінностей. Цінності – це те, що людина особливо цінує в житті, чому вона надає особливий життєвий зміст, вони відповідають потребам особистості і знаходять вихід у вчинках і їх мотивуванні. На думку Б.Г. Ананьєва, ціннісні орієнтації «складають «ядро самовизначення», головне для особистості, що визначається – визначення себе відносно мети і цінностей» [2, с.17].

Самовизначення вчителя обумовлене його орієнтацією на цінності саме педагогічної діяльності. Ми погоджуємося із думкою С.С. Єрмакової, яка під «професійно-педагогічними цінностями розуміє комплекс інтегративних утворень особистості, що виявляються у вибіркового ставленні до різних видів педагогічної діяльності залежно від рівня засвоєння нею досвіду, загальноприйнятих цінностей, професійних знань, умінь і навичок, що фіксуються в потребах, мотивах, установках, оцінках, ідеалах та інтересах особистості» [9, с.9].

Професійно-ціннісні орієнтації є одним із центральних утворень особистості, які визначають її цілісність і готовність до діяльності. На думку В.О. Сластьоніна, ціннісні орієнтації можуть бути охарактеризовані як «вибіркові ставлення вчителя до педагогічної професії (усвідомлення мети і особистісного змісту своєї діяльності, її суспільної значущості, глибокої зацікавленості в її результатах, захоплення предметом, який викладає); до особистості вихованця (її безумовне прийняття і спрямованість на розвиток особистості); і до самого себе (наявність професійного ідеалу і позитивної Я-концепції як сукупності уявлень про самого себе – про особистісні професійні якості) [19, с.90].

Професійно-ціннісні орієнтації дозволяють педагогу визначати мету, модель своєї діяльності, які стають орієнтиром у його саморозвитку, самовдосконаленні і самовизначенні. Вони відіграють змістоутворюючу роль: усвідомлення значущих моментів педагогічної діяльності як цінних для себе забезпечують моральну сталість і готовність людини до найскладніших і найважчих моментів майбутньої діяльності, які є частими у професії педагога.

Ціннісні орієнтації, у трактуванні К. Абульханової-Славської, пов'язуються з основами стратегічного напрямку життя людини [1, с.73]. Вибір людиною цінностей моралі і культури, які набувають форми мотиву, визначає спрямованість її діяльності. Розглядаючи спрямованість «...як системоутворюючу властивість особистості, яка визначає її психологічний склад», Б.Ф. Ломов підкреслює, що «саме у цій властивості виражаються цілі, в ім'я яких діє особистість, її мотиви, її суб'єктивне відношення до різних аспектів дійсності: вся система її характеристик»[16, с.106].

Особлива роль у структурі особистості вчителя належить **професійно-педагогічній спрямованості**, яка, на думку Н.В. Кузьміної, є одним із важливих суб'єктивних факторів досягнення вершини у професійно-педагогічній діяльності. Розширюючи це визначення стосовно педагогічної діяльності, Н.В. Кузьміна включає у нього ще й інтерес до самих учнів, до творчості, до педагогічної професії, схильність займатися нею, усвідомлення своїх здібностей [12, с.16].

Основними компонентами професійно-педагогічної спрямованості вчителя виступають: *професійний інтерес, професійне покликання, здібності і потреби*.

Розвиток у студентів професійного інтересу до обраної спеціальності є одним із важливих компонентів їхнього професійного самовизначення. Під *професійним інтересом* розуміють «безпосереднє емоційне практично-пізнавальне ставлення до професії, яке за сприятливих умов переходить у спрямованість особистості на конкретну професійну діяльність, мотиви і цілі якої співпадають» [18, с.60]. Таким чином, інтерес до певного виду професійної діяльності, який ґрунтується на знаннях про майбутню професію та емоційно «забарвлений», і є, на нашу думку, визначальним у структурі спрямованості особистості.

Інтерес до професії вчителя як один із важливих мотивів, вважає В.О. Сластьонін, знаходить своє вираження у позитивному ставленні до дітей, їхніх батьків, педагогічної діяльності в цілому і до конкретних її видів, у прагненні до оволодіння педагогічними знаннями і вміннями [19].

Важливим компонентом у структурі педагогічної спрямованості є *педагогічне покликання*, яке виявляється в яскраво вираженій схильності й здатності до педагогічної діяльності. Думку про те, що педагогічна діяльність є покликанням і потребує певних здібностей, висловлював

А.С. Макаренко. Він наголошував, що педагогічна діяльність є однією з найтонших і найніжніших людських справ.

Ми погоджуємося із думкою В.О. Сластьоніна, який розглядає педагогічне покликання як «схильність, яка зростає з усвідомлення здібностей до педагогічної справи, воно формується у процесі накопичення майбутнім вчителем теоретичного і практичного педагогічного досвіду і самооцінки своїх педагогічних здібностей» [19, с.36].

Професійна спрямованість особистості визначається професійними *здібностями*, які у «Соціолого-педагогічному словнику» за ред. В.В. Радула трактуються як «індивідуально-психологічні особливості особистості, що є умовою успішного виконання нею тієї чи іншої продуктивної діяльності. Здібності виявляються у процесі оволодіння в тому, наскільки індивід за всіх інших умов швидко й ґрунтовно, легко й твердо освоює способи організації та здійснення певного виду діяльності. Можна припустити, що здібності виникають на основі задатків» [21, с.83].

Педагогічні здібності існують у тісній взаємодії із загальними здібностями людини і ґрунтуються на загальних психологічних характеристиках та властивостях людського індивіда. Але разом з тим вони є суто специфічними здібностями, які проявляються тільки у педагогічній сфері. Вміння відчувати людину, знати, що їй потрібно для того щоб сформуватися в особистість, – таких здібностей не вимагає жодна сфера діяльності. Різні аспекти педагогічних здібностей досліджували М.Д. Левітов, Ф.Н. Гоноболін, В.А. Крутецький, Н.В. Кузьміна, А.О. Реан, при цьому виділяючи: дидактичні, академічні, перцептивні, мовні, організаторські, експресивні та сугестивні здібності.

Саме від здібностей залежить успішність майбутньої діяльності, при наявності професійних здібностей діяльність дає найбільше задоволення, що є дуже важливим у професійному самовизначенні майбутнього вчителя-філолога.

Професійні потреби. Потреба – це «стан живого організму, людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що виражає необхідність у чомусь, залежність від об'єктивних умов життєдіяльності, і є рушійною силою їхньої активності... Педагогічне значення потреби впливає з їхньої ролі у розвитку особистості. Тому до бажаного результату веде тільки такий педагогічний вплив, який

правильно враховує потреби дитини, підлітка, юнака і спрямований на виховання цих потреб через різноманітні мотиви діяльності дитини» [21, с.190]. Науковці розглядають потреби як головне джерело активності людини.

Таким чином, ефективність процесу професійного самовизначення студентів філологічних спеціальностей багато в чому залежить від їхньої внутрішньої позиції та ставлення до професійно-педагогічної діяльності, цей процес неможливий без цілеспрямованої роботи з формування професійних мотивів і ціннісних орієнтацій, які неможна просто дати людині, а необхідно створити певні умови для їхнього повноцінного розвитку. Сформованість професійних мотивів і цінностей, наявність позитивного ставлення до обраної професії породжують інтерес до професійно-педагогічної діяльності; бажання і прагнення займатися цією діяльністю в майбутньому; бажання працювати з дітьми, навчати і виховувати їх; усвідомлювати суспільну і особистісну значущість професії вчителя.

Засобом формування професійних мотивів і цінностей є отримані знання про сутність педагогічних професій. Зміст педагогічної освіти істотно відрізняється від професійної підготовки у будь-якому іншому навчальному закладі, і різниця пов'язана із предметом підготовки. У педвузі готують не тільки спеціалістів в одній із окремих наук: філолога, історика, хіміка, але й гуманітарія, людинознавця, який знає і вміє викладати одну або декілька наукових дисциплін. Тут його вчать розуміти людину у ставленні до природи, культури, соціуму, іншими і самим собою, вчать вибудовувати свою професійну діяльність відповідно логіці становлення особистості.

Професійні знання вчителя – це насамперед відомості із педагогіки і психології про сутність праці педагога, про особливості педагогічної діяльності, особистості вчителя, про психічний розвиток учнів, їхній вікових особливостей. Саме із професійних знань вчитель формує еталон для свого індивідуального професійного розвитку.

Як вважає М.М. Боритко, «розуміння і прийняття професійних норм забезпечує людині професійну ідентифікацію, т.б. критичну співвіднесеність своєї позиції із професійними настановами педагогічного співтовариства. Засвоєння педагогічних знань становить базу для його самовизначення і варіативної поведінки у ситуаціях професійної діяльності» [5, с.29].

Тож система знань забезпечує розуміння сутності професійно-педагогічної діяльності і, зокрема, професійного самовизначення. Ми виокремлюємо:

- знання теоретичних основ професійно-педагогічної діяльності;
- знання вимог до особистості вчителя.

У самовизначенні особистості велика роль належить **самовихованню та самоосвіті** – свідомій діяльності людини, яка спрямована на розвиток у себе позитивних якостей.

Самовиховання – це «усвідомлена та цілеспрямована робота людини над формуванням у себе бажаних рис, якостей та форм поведінки» [14, с.8]. У найзагальнішому визначенні самовиховання, на думку І.Д. Беха та Ю.М. Орлова, це «певний тип ставлення, дій щодо самого себе і власного майбутнього з точки зору відповідності певним моральним нормам» [4, с.129]. Очевидним є той факт, що самовиховання має місце лише за умови наявності у людини мети змінити себе, воно спрямоване на розвиток здібностей до професійного самовизначення у юнацькому віці, коли особистісні якості людини значною мірою сформовані, самовиховання стає більш цілеспрямованим і усвідомленим, ніж у підлітковому, – це «процес цілеспрямованої роботи над розвитком і самовдосконаленням людини – від підліткового віку до зрілості» [7, с.94].

Самоосвіта – активна цілеспрямована пізнавальна діяльність людини, яка пов'язана з пошуком та засвоєнням знань у галузі, що цікавить людину [20, с.17]. Цей процес набуття знань відбувається у ході самостійної роботи поза систематичним навчанням у стаціонарному навчальному закладі. Він не лише збагачує знаннями, але й сприяє виробленню навичок ефективного їхнього використання. При самоосвіті джерелами здобуття знань є наукова література, пізнавальне спілкування з товаришами, дорослими, засоби масової інформації, робота на комп'ютері і т. ін.

Результатом самоосвіти і самовиховання педагога є самовдосконалення, «кінцева мета самовиховання майбутнього вчителя – досягнення цілісності. Після цього настає вища форма самозміни – самовдосконалення особистості» [17, с.31], яке Т.В. Шестакова розглядає як «процес і результат творчого, цілеспрямованого, самостійного, самодетермінованого руху вчителя до вершин особистісного і професійного розвитку, що досягається завдяки

самоосвіті, самовихованню» [22, с.15]. Підвищуючи ефективність професійного самовдосконалення вчителя ми забезпечуємо високий рівень його професійної самореалізації «процесу, в якому передбачається усвідомлення особистістю того, чим вона володіє і чого б вона хотіла досягти, а також вибір практичних дій для втілення досвіду в реальну дійсність, закріпленої у визнанні цих досягнень іншими» [17, с.40].

Тож ефективність процесу професійного самовизначення майбутнього філолога багато в чому залежить від самовиховання та самоосвіти, які, у свою чергу, сприяють високому рівню самовдосконалення та самореалізації у майбутній професійній діяльності.

Впливає на успішність професійного самовизначення студента-філолога і його **Я-концепція**, яка визначає не просто те, що собою являє індивід, але й те, що він про себе думає, як дивиться на своє діяльне начало і можливості розвитку в майбутньому. Проблема розвитку у людини уявлень про саму себе, про свою власну особистість – це уявлення, яке об'єднує поняття Я -концепція. Зміст Я-концепції (а в більш вузькому значенні слова – самооцінки), як вважають психологи, є одним з найбільш важливих результатів виховання і навчання, тобто того, що становить зміст і форми соціалізації дитини. Поняття «Я-концепція» було введено в науку Р. Бернсом [3], який вважав, що вона сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, визначає інтерпретацію досвіду і є джерелом очікувань. «Я-концепція» визначає діяльність мотиваційної сфери, яку можна назвати основою поведінки людини, вона являє собою внутрішню програму самопрояву, яка формується протягом всього життя людини і тісно пов'язана із здійсненням рефлексії індивіда.

Для того щоб реально професійно самовизначитися, студент повинен реально пізнати і оцінити себе, свої можливості, розвивати у себе **педагогічну рефлексію**, яку А.В.Мудрик характеризує як «процес пізнання людиною самої себе, свого внутрішнього світу, аналіз власних думок і переживань; роздуми про самого себе, усвідомлення того, як сприймають і оцінюють тебе інші люди» [13, с.23].

Поняття «рефлексія» виникло у філософії і означало процес роздумів індивіда про те, що відбувається у його власній свідомості. Розглядаючи рефлексію як певний рівень людської свідомості, вчені

пов'язують із цим процесом особливий спосіб існування людини і її ставлення до світу, «можливість набуття людиною засобів «вибудовувати змісти», виходячи із яких вона може зрозуміти і описати минулу діяльність, змінюючи її» [23, с.12].

Розглядаючи питання самовизначення майбутніх вчителів, ми ведемо мову, насамперед, про педагогічну рефлексію. Педагогічна рефлексія – це те ж саме, що і будь-яка професійна рефлексія, але зі змістом, пов'язаним з особливостями педагогічної роботи, з власним педагогічним досвідом [6, с.9]. У ході професійного самовизначення майбутнього вчителя саме рефлексія сприяє формуванню усвідомленого ставлення до проблеми самовизначення і цілеспрямованості даного процесу. При визначенні професійної майстерності педагога, на думку В.А. Петровського [15], головна роль належить здібностям до педагогічної рефлексії. Вона передбачає усвідомлення вчителем справжніх мотивів своєї педагогічної діяльності; вмінню відрізнити власні труднощі і проблеми від труднощів і проблем учнів; оцінку наслідків своїх особистісних впливів на вихованців.

Виходячи із вищезазначеного, ми розуміємо рефлексію як основний механізм самопізнання, самовизначення, самоорганізації, які забезпечують усвідомлення майбутнім вчителем змісту своєї професії, визначенню критеріїв оцінки себе і своєї діяльності, прагненню до самостереження, самооцінки, самоаналізу, самоконтролю, саморозвитку, в цілому – професійному самовизначенню на етапі навчання у вузі.

Загально визнано, що творчість є основою педагогічної діяльності, без неї неможливий педагогічний процес, вона є необхідною умовою становлення самого педагога, його самопізнання і розвитку. Отже, творчий учитель – це особистість, яка характеризується високим рівнем педагогічної креативності. Креативність як можливість відхилитися від традиційних способів мислення, породжувати незвичайні ідеї, досягати оригінальних рішень розглядається нами в якості одного з основних структурних компонентів творчої індивідуальності педагога. Творчі якості *особистості*, які виявляються в діяльності, являють собою рушійну силу, що визначає динаміку самовизначення майбутнього вчителя.

Таким чином, професійне самовизначення майбутнього педагога – один із важливих етапів процесу розвитку особистості, достатньо

складний за своєю структурою і змістом. Вміння самовизначитися, зробити власний вибір, знайти своє місце у житті суспільства надає можливість творчого самовтілення людини у діяльності, у вияві своєї індивідуальності, сприяє формуванню важливих особистісних і професійних якостей вчителя.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни.-М.: Мысль, 1999.-299 с.
2. Ананьев, Б.Г. Избранные труды по психологии. Избранные труды по психологии: в 2т. Т.2: Развитие и воспитание личности. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2007. - 420 с.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Перевод с англ. /Под общ. ред. Б.Я.Пименовского. - М.: Прогресс, 1986. - 422 с.
4. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. - К.: ІЗМН, 1998. - 204 с.
5. Борытко, Н.М. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н.М. Борытко, И.А. Соловцова, А.М. Байбаков. – М.: Академия, 2007. - 496 с.
6. Вульффов Б.З., Харькин В.Н. Педагогика рефлексии. Издание 2-е. - М.: Издательство «Магистр», 1999. - 112 с.
7. Галузинський В.М., Євтух Н.Б. Педагогіка: теорія та історія: Навч. посібник.-К.: Вища школа, 1995. – 237 с.
8. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи . - Киев: Наукова Думка, 1999. – 144 с.
9. Єрмакова С.С. Формування професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів: Автореф.дис. ...канд.пед.наук: 13.00.04.-Одеса, 2003.-20 с.
10. Кондаков И.М., Сухарев А.В. Методические основания зарубежных теорий профессионального развития // Вопросы психологии.-1989.-№5.-С.158-164.
11. Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению: Методическое пособие. /Под ред. С.Н. Чистяковой, А.Я. Журкиной. - М.: Институт общего среднего образования РАО, 1997. – 80 с.
12. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения.- М.: Высш. шк., 1990.- 117с.
13. Мудрик А.В. Учитель: мастерство и вдохновение.-М.: Просвещение.-1986.-160 с.
14. Педагогика. Учеб. пособие для студентов пед. институтов. Под ред. Ю. К. Бабанского. — М.: «Просвещение», 1983. – 608 с.
15. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности. - Ростов н/Д.: Феникс, 1996. - 512 с.
16. **Психология личности в трудах отечественных психологов. - Санкт-Петербург: Издательский дом «Питер», 2001. –478 с.**
17. Радул В.В., Краснощок І.П., Лебедик І.В.Дослідження особливостей самореалізації особистості: Монографія.-К.:»Імекс-ЛТД», 2009. – 352 с.
18. Симоненко В.Д. Профессиональная ориентация учащихся в процессетрудового обучения. – М.: Просвещение, 1985. – 224с.

19. Сластенин В.А. Педагогика: учеб. пособие по пед. спец. / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов / Под ред. В.А. Сластенина. – 7-е изд., стер. – М.: Академия, 2007. – 567 с.
20. Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях.-М.: Педагогическое общество России, 1999. – 416 с.
21. Соціолого-педагогічний словник /За ред.В.В.Радула. – К.: «ЕксОб»,2004. – 304с.
22. Шестакова Т. В. Формування готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2006. – 20 с.
23. Щедровицкий П.Г. Очерки по философии образования. – М.: ПЦ: Эксперимент, 1993. – 154 с.

В статье анализируются содержание и структура профессионального самоопределения, а именно: профессионально-ценностные ориентации, профессионально-педагогическая направленность, самовоспитание, самообразование, педагогическая рефлексия и Я-концепция будущего учителя-филолога.

***Ключевые слова:** профессиональное самоопределение, структура, саморазвитие, самоусовершенствование.*

The content and structure of professional self-determination is analysed in the article, namely: professional-valued orientations, professional-pedagogical direction, self-discipline, self-education, pedagogical reflection and I-conception of future teacher-philologist.

***Keywords:** professional self-determination, structure, self-development, self-perfection.*

Вечірко М.С. – аспірантка кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка (м. Кіровоград)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка В.В. Радул